

At læse imod det victorianske ægteskabsplot

Barnfrie kvinder og queer slægtskaber hos Austen, Eliot, Alcott og Brontë

De victorianske forfattere skrev deres romaner i en tid, hvor den romantiske forestilling om “soulmates” blev dyrket, og hvor grundstrukturen til kernefamilien blev skabt. I dag er kernefamilien dog i stigende grad udfordret, blandt andet af andre måder at tænke og praktisere det at være og gøre en familie på. En tendens, der – ligesom i 1970erne¹ – slår igennem på det litterære felt. I en dansk kontekst senest fx hos Linea Maja Ernst (2024) og Dy Plambeck (2024), hvor familiebegrebet udvides, og hvor der eksperimenteres med polyamorøse forhold og forskellige former for regnbuefamilier. I den virkelige verden er også barnfri familier i vækst til trods for, at de er underrepræsenteret i litteraturen. Selvom vi måske, som Giddens fx allerede understreger i *The Transformation of Intimacy* (1992), befinder os i en langstrakt overgangsfase med mange nye forestillinger om, hvordan kærlighed og familie kan tænkes og praktiseres, drømmer mange stadig om den store evige (kernefamilie)kærlighed, og meget tyder på, at uopnåeligheden kun forstærker længslen efter den (Verhaughe). Eva Illouz pointerer i sit banebrydende værk *Why Love Hurts* (2013), som sammenligner og forbinder 1800-tallets forestillinger om kærlighed med vores, at vi nærmest lemlæster os selv med utopiske drømme om kærligheden som den ultimative og uopnåelige “personal self-fulfillment” (Illouz, 203). Vi køber samtidig flere og flere romanceromaner. Og med Victoriatidens store romantiske romaner, som med stadig større hastighed bliver nyoversat, gentrykt, genlæst og (ny) adapteret til film og tv-serier, drømmer vi os tilbage til fortidens (forestillede) enkle opstillinger (David Regis & Wynne). Lykken findes ikke for enden af regnbuen men derimod i slutningen af den victorianske roman. Som forfatteren Anthony Trollope påpeger i *Barchester Towers* (1857): “There is no happiness in love, except at the end of the English novel”. Det interessante er, at de fleste kvindelige victorianske forfattere i deres eget liv faktisk ikke selv “leverede” varen, de dannede ikke selv en kernefamilie, størstedelen blev aldrig gift og de forblev barnfrie.² Romanernes romantiske ramme er således ikke betinget af forfatternes livslange erfaring med kærlighed, ægteskab og moderskab. De udsprang snarere, må vi antage, af læsernes

begær efter forløsning og selvfølgelig af victoriatidens strenge krav til romangens kønnede moralske opbygghed (Moran, 82). Det paradoks vil jeg i det følgende undersøge nærmere.

Den victorianske pose

De seneste år er der opstået stor akademisk interesse for victoriansk litteratur, særligt indenfor feltet “strategisk presentisme” og queer historiografi, som denne artikel placerer sig i forlængelse af. Indenfor presentiske studier af victoriatiden er man i første omgang, i tråd med fx postkritikken (Felski), interesseret i at tænke periodens litteratur ud af den traditionelle historiografiske placering, dens “historiske boks”. Som David Sweeney Coombs formulerer det: “Strategic presentism requires that we think of the past as something other than an object of knowledge that is sealed off, separated from the present by the onrush of sequential time” (Sweeney). Det er der mange grunde til, men en af de dominerende er et ønske om at “bruge” litteraturen til at løse eller gentænke aktuelle problemstillinger som fx klimakrise, migrationsproblemstillinger og befolkningstilvækst. At læse presentistisk eller transhistorisk betyder dog ikke, at man som læser går ahistorisk eller anakronistisk til et givent værk. Der er snarere, som Michaela Bronstein formulerer det, tale om:

“ gestures towards the past and future not as a flight from historical relevance, but as an invitation to interaction with multiple historical moments. Literature is embedded in history, but not always and only the history of its moment of production. It makes an aesthetic appeal to the future, but an appeal that has political uses. (Bronstein, 7-8)

Særligt indenfor det queerteoretiske felt har der været stor interesse for at nytænke det historiografiske forskningsfelt. Elizabeth Freeman er i den sammenhæng en central figur. I *Time Binds* (2010) introducerer hun til et fænomen, hun kalder, den temporale drag (*the temporal drag*), en tidsrejsende figur, der er forankret i sit historiske ophav, men som samtidig kan bevæge sig mellem tekster og på tværs af tid, og som netop i kraft af sin bevægelighed ikke er låst i sin historiske boks og derfor kan skabe røre på forskellige tidspunkter i historien. De barnfri forfattere fra den victorianske periode er eksempelvis interessante som temporale drags, fordi de netop i en periode, hvor normen blev ægteskab og moderskab gjorde noget andet med deres liv. Den victorianske periode er, som Sharon Marcus forklarer, både velkendt og fremmed, et skridt på vejen mod vores egen tid og noget uforklarligt og mystisk fra fortiden (eller/og fremtiden) (Marcus). Det er her, de intime, teknologiske, literære, kulturelle, filosofiske og demografiske strukturer til vores egen samtid for alvor introduceres og opbygges, men det er samtidig en fremmed verden. Derfor er den victorianske litteratur (som bredt fænomen) en tærskellitteratur, som også indeholder spor af noget radikalt andet. Den indeholder fx, som jeg vil vise her, bud på andre familieformer, som vi typisk, set igennem kernefamilieprismen, opfatter som forældede, men som også i lyset af faldende fødselstal kombineret med den føromtalt interesse for udvidede familieformer kan forekomme ret innovative og progressive. I nærværende artikel læser jeg de victorianske kærlighedsromaner fra

dette perspektiv, idet jeg er interesseret i at undersøge udviklingspotentialer i det, vi har lagt bag os. I forlængelse af den strategiske presentisme er jeg således interesseret i at undersøge, hvordan barnfri og – med undtagelse af George Eliot – også ugifte forfattere fra den victorianske periode ikke kun kan vise os forstadier til det, vi allerede ved om os selv, men også lære os noget nyt – eller noget gammelt – om de slægtskabsformer, kærlighedsformer og tilknytningsformer, som vi i vid udstrækning lagde bag os i løbet af 1800-tallet. Tilknytningsformer som jo ikke er ukendte for os, men som vi har udvandet og underprioriteret blandt andet på grund af vores optagethed af at selvudvikle os gennem romance, moderskab og ikke mindst: kernefamilien. Det, jeg undersøger, er altså ikke startskuddet på de forbindelser mellem kærlighed og kernefamilie, som vi allerede kender så godt, men det uforløste potentiale, som de andre kærlighedsformer har, og som fravalget af børn her bliver afsættet for. I den victorianske litteratur leder jeg samtidig, i en queer økologisk optik, efter alternativer til modernitetens og kapitalismens vækstparadigme, og netop hos en række kvindelige forfattere, som i vid udstrækning skrev om romantisk kærlighed indenfor kernefamiliens rammer, men som paradoksalt nok ikke selv “vækstede”. Formuleret med Freemans queer terminologi undersøger jeg derfor, hvordan den victorianske litteratur også kan læses som “a productive obstacle to progress, a usefull distorting pull backwards” (64) eller med afsæt hos den udskammede spinster undersøger jeg, hvordan: “the material by-products of past failures write the poetry of a different future” (68). For at kunne gøre det er jeg nødt til at læse de victorianske romaner på andre måder, være mindre “finalitetsdetermineret” (Nielsen, 11) og modsætte mig længslen efter at få forløst mit “narrative begær” (Brooks) efter romantik. I sin interessante udlægning af netop Peter Brooks’ narratologi og særligt Brooks forestilling om, at læseren læser efter “udløsning” skriver Henrik Zetterberg-Nielsen:

“ Ved at trække på Freuds model for lyst gør Brooks spørgsmålet om narrativitet til et spørgsmål om begær, og begæret til et begær efter slutning. Seksuelt begær bliver en model for narrativ forståelse, og i den samme proces bliver en bestemt forståelse af narrativitet til en model for seksuelt begær. Det formelle og det seksuelle sammenstilles og begge dele forstås som rettet mod forløsning, udløsning, afslutning, ophør. Dette er en androcentrisk, ja ejakulatorisk matrice, der fremstilles som universel, men som ikke er uden alternativer (Zetterberg-Nielsen, 11).

Særligt når det gælder genrelitteratur (fx romance), er der en tendens til, at vi altid allerede har indstillet os på den romantiske heteroseksuelle forløsning, og derfor overser vi de tegn, der potentielt og undervejs kan føre os andre steder hen. Et alternativ til denne læsestrategi kunne være at nægte sig selv den heteronormative forløsning ved at se bort fra slutninger eller lade værkerne slutte helt andre steder eller flere steder på samme tid. Ursula Le Guin er i kultklassikeren *The Carrier Bag Theory of Fiction* (orig: 1988) ude i et lignende ærinde, idet hun foreslår, at vi som både læsere og forfattere bør tænke i alternativer til den androcentriske fremadskridende og målfokuserede plotstruktur og læsestrategi, og at vi i stedet skal forsøge at forestille os romanen som en mere rummelig bærepøse, der kan indeholde alle

mulige dimser og dutter, og som ofte indeholder temmelig modstridende ting og sager. Forestillingen om romanen som pose passer særligt godt til netop den victorianske roman, som i sig selv er “monstrous” stor i omfang, men som også simpelthen handler om alt muligt. Der er, som Deirdre David skriver, “something large, loose, and baggy about many Victorian novels” (David, 4). Hvis vi tænker den victorianske roman som en over-size pose fremfor et stramt effektivt middel til at få tilfredsstillet vores begær efter romantik, hvad finder vi så i den pose, hvad siger det om dem, der skabte dem, og hvad kan vi overhovedet bruge det til?

De victorianske forfattere

Den victorianske pose indeholder som nævnt blandt andet *et ægteskabsplot*, herunder en situation hvor to elskende (en mand og en kvinde) i udgangspunktet ikke kan få hinanden. De to gennemgår i løbet af romanen alverdens forviklinger og forenes og forløses så til slut i kernefamilien. Baggrunden for denne dannelsesstruktur er selvfølgelig opfindelsen af kernefamilien som ideal, men også opfindelsen af kvinden og ikke mindst moderen som ideal. I den victorianske periode får børn nemlig en ny status. Fra at det var økonomisk nyttigt at få børn, bliver børn en økonomisk byrde. Samtidig tillægges børn en særskilt emotionel værdi. Ikke mindst bliver børn noget, der binder kernefamilien sammen. Moderskabet og rollen som hustru bliver samtidig idealet for det kvindelige. Kvinderne får med andre ord ansvaret for omsorgsarbejdet og kærlighedslivet. De bliver “engle i huset”, som det hed dengang, eller “modergudinder”, som det vist hedder i dag. Illouz skriver om kvindens rolle i den victorianske periode:

“From the eighteenth to the mid-nineteenth century, sentiment was as much the prerogative of males as females; after the mid-nineteenth century it became a mainly female prerogative. Women took over responsibility for caring, for feeling and expressing emotions geared toward the creation and maintenance of close relationships. (Illouz, 69)

Selvom husmoderen eller “the angel of the house” bliver idealet i den victorianske periode, er Victoriatiden (og 1800-tallet i det hele taget) også en periode, hvor ca. 20 % af alle kvinder paradoksalt nok ikke bliver gift og ikke får børn (Heffington). Det gælder som nævnt for mange af de kanoniserede victorianske forfattere. Da idealet for en kvinde var moderskab og ægteskab, som det med al tydelighed fremgår af de victorianske ægteskabsplots, blev ugifte kvinder uden børn typisk forstået som ensomme, sørgelige og aparte kvinder. Erfaringen af og frygten for dette stigma finder vi også i den victorianske pose, som vrimler med små sidehistorier om fx gammeljomfruer og barnløse enker. Ofte gøres der forsøg på meget direkte at “reclaime” eller omgøre gammeljomfruens ry og muligheder. Det sker fx i Charlotte Brontës *Shirley* (orig: 1849) hvor den kvindelige protagonist Caroline besøger forskellige gammeljomfruer og får gjort læseren opmærksom på deres og egne fordomme. Efter hun selv har erfaret, hvor uretfærdigt hun har dømt disse kvinder, lover hun sig selv i fremtiden at vise gammeljomfruer “affection and respect” (Brontës 2023, 154). Fortælleren henvender sig også direkte til læseren (“Reader!”) og

afslører læserens egne forskydninger og fordomme: “when you behold an aspect for whose constant gloom and frown you cannot account, whose unvarying cloud exasperates you by its apparent causelessness, be sure that there is a canker somewhere, and a canker not the less deeply corroding because concealed” (Brontë 2023, 153). At barnfrie og enlige kvinder i Victoriatiden var udsat for mange fordomme, er i en samtidig kontekst interessant, fordi vi i Vesten, til trods for diverse feministiske landvindinger, stadig ikke er kommet dette til livs. Kvinder, der ikke får børn eller lever alene, antages stadig at være aparte, selvoptagede og grundlæggende ulykkelige (Schwartz 2024). Dette sociale stigma påvirker naturligvis – både dengang og i dag – vores længsel efter at blive som de andre og forløse det romantiske ideal. Det illustrerer også, hvor vedholdende og (selv)disciplinerende vores forestillinger og fantasier om kvindens sociale rolle i kernefamilien har været og stadig er. Videre fortæller det os noget om, i hvor høj grad kvinders værdi er knyttet til moderskabet og deres reproduktive kroppe. Silvia Federici forklarer fx i *Caliban og heksen*, at de mest udsatte for beskyldninger om hekseri i 1500- og 1600-tallet var enlige barnløse kvinder. Historikeren Amy Froide henviser til, at enlige kvinder blev ynket i fx det tidlige moderne England: “they have been imagined as isolated and lonely individuals, bereft of what we assume to be an individual’s primary relationships: those with spouses and children” (Froide, 44-45).³ Og opgøret med disse fordomme, og tilskrivningen af andre alternative kærlighedsrelationer, finder vi altså også i den victorianske pose. Som Froide understreger: “Focusing on women who did not have husbands or children allows us to turn away from the reified concept of the nuclear family, with the conjugal couple at its core, and instead investigate a range of other important relationships” (Froide, 44). Og det er disse alternative forestillinger og erfaringer af kærlighed, vi nu skal se på hos George Eliot, Charlotte, Anne og Emily Brontë, Louisa May Alcott (US) og Jane Austen. Om disse forfattere ved vi fra biografier og breve en smule om, at de som mange andre intellektuelle kvinder i perioden ikke var synderligt optaget af at gifte sig og få børn.⁴ Dette af forskellige årsager, men blandt andet fordi ægteskab og moderskab vanskeliggjorde, i nogle tilfælde umuliggjorde, et intellektuelt liv. Vi ved også fra deres breve og biografier, at de havde andre nære relationer (fx veninder), og at deres vigtigste og dybeste kærlighedsrelationer udspillede sig i forhold til søskende og med andre kvinder på tværs af generationer. Det sidste var gældende for den victorianske kultur generelt (Marcus). Froide understreger, at også før 1800-tallet var børn og ægtefæller ikke nødvendigvis de vigtigste sociale relationer: “in a society where widowhood was common, child mortality high, and single-sex socializing the norm, we may have overestimated the relative significance of spouses and children in early modern England” (Froide, 44-45). Men hvad fortæller de victorianske poseromaner os om ugifte og barnfrie kvinders kærlighedsliv?

Mellem kvinder

Da middelklassens ugifte kvinder i de fleste tilfælde ikke kunne forsørge sig selv, blev de i 1800-tallet gerne tilknyttet (eller, om man vil, ansat i) andre kernefamilier i slægten. Eller de arbejdede som fx guvernanter eller sygeplejersker, hvilket som

bekendt ledte til, at guvernanteromanen fik sin helt egen genrebetegnelse. Men det var heller ikke ualmindeligt, at ugifte kvinder (og enker) fandt sammen med andre kvinder og dannede slægtskab og husholdning. Historikeren Bridget Hill henviser til, at mange kvinder: “sought out other women, unmarried sisters, friends or widows with whom they could share some basic accommodation in the village [...] it was their best means of protection and a way of using their minimal earnings to the best effect” (Hill, 118).

Samtidig gjorde disse samboordninger eller kollektiver det muligt at undgå afhængighed af andre familiemedlemmer, og “some even saw friendship with other women as an alternative to marriage and intimate relations with the opposite sex” (Hill, 161). Historikeren Olivia Hufton refererer til dette historiske slægtskabsfænomen som “spinster clustering” (Hill, 118) og henviser til, at familielignende forhold mellem kvinder (søstre, veninder, tanter, naboer eller andet) repræsenterede et reelt alternativ til den borgerlige kernefamilie. Både historikeren Carroll Smith-Rosenberg og litteraten Sharon Marcus understreger, at dybe og nære slægtskabsrelationer mellem kvinder i 1800-tallets England og USA helt generelt var både særdeles udbredt og kulturelt accepteret. Som Rosenberg skriver:

“ a female world of varied and yet highly structured relationships appears to have been an essential aspect of American society. These relationships ranged from the supportive love of sisters, through the enthusiasms of adolescent girls, to sensual avowals of love by mature women. It was a world in which men made but a shadowy appearance. (Rosenberg, 53)

Rosenberg peger samtidig på, at disse relationer ikke kan sammenlignes med senere venskabsformer af flere årsager. Dels fordi slægtskaberne mellem kvinder ofte udspillede sig i mangfoldige netværk på tværs af generationer og på tværs af biologiske bånd. Dels fordi disse venskabsformer ofte befandt sig på et udefinerbart spektrum mellem det platoniske og det intime. De var forhold “along the spectrum of human emotions between love, sensuality, and sexuality” (Rosenberg, 74). De flydende relationer mellem kvinder, som måske kan virke forvirrende for os, var i vid udstrækning accepteret af samfundet (Marcus, 6). Marcus og Rosenberg understreger, at venskaber mellem kvinder derfor ikke i udgangspunktet skal forstås som oprørske alternativer til den borgerlige kernefamilie, men snarere som noget virksomt inden for disse rammer eller som en slags grooming ind i ægteskabet. Som Marcus pointerer: “relationships between women were a constitutive element of Victorian gender and sexuality” (Marcus, 4). Charlotte Brontës *Shirley* er et godt eksempel på det fænomen, Marcus beskriver, idet romanen på flere måder undersøger, hvordan kernefamilien i sin konstruktion ikke nødvendigvis udgør en forhindring, men snarere en understøttelse af kærligheden mellem kvinder. Det gælder fx for de to centrale protagonister Caroline og Shirley, som mødes og oplever en tæt og intens forbindelse, der fra vores ståsted synes at tage sig ud som et grænsefænomen, noget efter vores normer måske mere lidenskabeligt end venskab. De bliver begge forelskede i hver deres mand, men de oplever alligevel venskabet imellem dem som det mest betydningsfulde i deres liv: “affection that no passion can ultimately outri-

val, with which even love itself cannot do more than compete in force and truth [...]. In affection is no pain and no fire, only sustenance and balm. I am supported and soothed when you – that is, *you only* – are near, Shirley”, som Caroline siger til sin veninde (Brontë 2023, 218). Venskabet bliver her ikke en erstatning for ægteskabet, men et livsnødvendigt supplement. I *Shirley* er der samtidig, som nævnt, et væld af ugifte kvinder, der også uden for kernefamilien danner relationer på kryds og tværs. Fx bor Shirley i første bind alene sammen med sin ugifte tidligere guvernante. Relationer mellem kvinder uden for den borgerlige familie er altså også i *Shirley* et fænomen rundt om den centrale ægteskabelige plotstruktur. Marcus overser dog, at mange af de victorianske forfattere jo aldrig selv skabte en kernefamilie, og at de i deres “baggy” romaner ikke kun reproducerer en patriarkalsk norm, men undervejs også muliggør produktive alternativer til den borgerlige kernefamilie. Det gør de fx ved også at skildre venskaber og søskendekærlighed på tværs af køn, mænd der mødrer og mere varige udvidede familieformer. Mere om det om lidt. Det er dog rigtig nok, at kernefamilien ofte, som Marcus påpeger, bliver det kit, der ikke mindst økonomisk og moralsk holder sammen på de udvidede kvindefællesskaber. I Jane Austens romaner finder vi, som i *Shirley*, mange beskrivelser af familier af kvinder, familieformer hvor kvinder lever sammen og forsørger hinanden på tværs af generationer, men vi ser også mange eksempler på det, vi kunne kalde udvidede forståelser af den borgerlige familie. I *Persuasion* (orig: 1817) fx vokser den unge pige Anne op hos moderens veninde, den barnløse enke Lady Russel, som efter moderens død (Annes), bosætter sig lige i nærheden, så hun kan drage omsorg for sin elskede venindes børn. Hun er ikke selv interesseret i at gifte sig, hun er “well-off”, og da det er underforstået, at ægteskab er noget, man indgår for at kunne forsørge sig selv, har hun ikke “a second marriage in mind” (Austen 2011, 9). Hun understøtter dog kernefamilien ved at hjælpe til med at finde en passende mand til venindens børn. Anne kalder, til trods for aldersforskellen, selv Lady Russel for sin veninde, og da hun senere efter alverdens forviklinger selv bliver gift, inddrager hun Lady Russel og en anden udsat barnløs veninde i sin familie, og de lever, inden for kernefamiliens rammer, i en form for udvidet ikke-blodrelateret familieslægtsskab. Det er det, Marcus refererer til som “ægteskabsplottet”, en proces hvor venskab og ægteskab forenes: “Marriage plots unite not only a man and a woman but two social institutions, friendship and marriage, which begin as separate but are finally united in a kind of Moebius strip or feedback loop” (Marcus, 79).

I vores egen fokusering på romantisk forløsning læser vi i dag muligvis forbi de her, for os, lidt eksotiske regnbuefamilier, men i datiden var fx det at søskende permanent flyttede sammen inden for kernefamiliens rammer “not uncommon” (Brontë 2024, 134), som den alvidende fortæller i *Shirley* påpeger. Men Anne (*Persuasion*) åbner også undervejs for muligheden for at leve hele sit liv alene med Lady Russel, og altså helt uden for kernefamiliens strukturer: “as for herself, she could always find a home with Lady Russel” (Austen 2017, 148). Selvom venskab og ægteskab ofte harmonisk forbinder sig i de victorianske romaner, er der også mange eksempler på, at ægteskabet bliver en lidt tvangspræget erstatning for den anden store kærlighed, nemlig den udvidede familie af søskende.

Mellem søskende

I mange af de victorianske romaner er urscenen for kærlighed den, der udspiller sig mellem søskende og ofte mellem bror og søster (ofte refereret til som “the brother-sister plot” (O’Toole, 242)). Traditionelt bliver “the brother-sister plot”, “a model for the marital one by having the spouse metonymically connected to the brother” (O’Toole, 246), men hos fx søstrene Brontë repræsenterer det venskabelige bånd mellem bror og søster ofte også en uselvisk og mere ligesindet kærlighed. En kærlighed der i romanerne rangerer højere end den ægteskabelige undertrykkende struktur. Det gælder fx for Anne Brontës *The Tenant of Wildfell Hall* (orig: 1848), hvor forholdet mellem den kvindelige heltinde Helen og hendes bror Frederik konstituerer et godartet, men også utopisk og nonreproduktivt ideal. Som Tess O’Toole skriver i sin læsning af romanen:

“While Helen and Frederick’s relationship seems to present a model of domestic relations, it is a somewhat utopian one, and its strength, paradoxically, derives from the absence of domestic structures in its formation. Therefore, that model is unable to provide the basis of its own reproduction. (O’Toole, 246)

The Tenant of Wildfell Hall beskriver en søskenderelation mellem to voksne, men i den victorianske kanon er den ideelle kærlighedsrelation mellem bror og søster ofte hensat til barndommen. Det gælder selvfølgelig for Emily Brontës *Wuthering Heights* (orig: 1847), hvor de to (ikke-blod relaterede) søskende skilles fra hinanden imod deres vilje (godt nok af Catherines egen biologiske bror), og det gælder i særdeleshed for George Eliots *Mill on the Floss* (orig: 1860). Sidstnævnte er en roman, der handler om søskendeparret Maggie og Tom, og som angiveligt er inspireret af Eliots eget smertefulde forhold til sin bror (Hughes). For Maggie er den ypperste kærlighed og hengivenhed den, hun op igennem barndommen har oplevet med sin bror. Da hun møder Phillip, er det derfor logisk at gøre ham til “bror” og “ven” og ikke “elsker” – som fortælleren forklarer: “The idea that he might become her lover [...] had not occurred to her” (Eliot 2019, 310). Phillip føler sig snydt, fordi hun aldrig kan elske ham så højt som sin bror, men Maggie forklarer: “but then, you know, the first thing I remember in my life is standing with Tom by the side of the Floss, while he held my hand. Everything before that is dark to me” (313). Hos både Brontë og Eliot er barndommens lege og den umiddelbare kærlige og omsorgsfulde forbindelse mellem bror og søster fulgt af det uundgåelige tab af denne kærlighed altså den centrale tragedie. Som den alvidende fortæller i *The Mill on the Floss* forudsiger tidligt i romanen:

“It was one of those happy mornings. They trotted along and sat down together with no thought that life would ever change much for them: they would not get bigger and not go to school, and it would always be like the holidays; they would always live together and be fond of each other [...] Life did change for Tom and Maggie, and yet they were not wrong in believing that the thoughts and loves of these first years would always make part of their lives. We could never have loved the earth so well if we had no childhood in it. (Eliot 2022, 40)

En lignende forestilling om kærligheden mellem søskende finder vi i Jane Austens *Mansfield Park* (orig: 1814), hvor den alvidende fortæller fx konkluderer, her om søskendekærligheden mellem Fanny og William: “Children of the same family, the same blood, with the same first associations and habits, have some means of enjoyment in their power which no subsequent connections can supply” (Austen 1997, 218).⁵ Tragedien indfinder sig, som antydnet både hos Eliot og Austen, fordi ægteskabsplottet, rollen som hustru og moder, kommer i vejen for kærligheden. Marcus skriver i den forbindelse, at Cathrine (*Wuthering Heights*) og Maggie (*The Mill on the Floss*) fejler (i ægteskabsplottet), fordi de ikke har et stabilt kvindeligt netværk omkring sig: “their narrative fates suggest that a heroine who lacks female friends almost always has an uneasy relationship to marriage” (Marcus, 80). Både Maggie og Cathrine har, på linje med Lucy Snowe (*Villette*), rigtignok et svagt kvindenetværk, hvilket også betyder, at de alle, og mere udpræget end mange andre victorianske heltinder, er stærkt knyttet til mænd, i særdeleshed deres fædre og brødre.⁶ De er samtidig beskrevet som tomboys eller i Lucys tilfælde som andogyne, dvs. kvinder der i deres barndom og ungdom er vilde og drengede, og som fundamentalt udfordrer de victorianske kønsroller, eller som kvinder, der også i deres voksenliv glider imellem køn. Det er derfor oplagt at læse Lucy, Cathrine og Maggie som queer outsiderfigurer, der via deres *failure*, vel at mærke i tråd med Halberstams fortolkning af begrebet, faktisk *lykkedes* med at identificere ægteskabsplottets heteronormative utilstrækkelighed. Vi kan dog også overveje, om beskrivelserne af kærlighed mellem søskende på samme tid har en anden og langt mere enkel forklaring, nemlig at mange af forfatterne selv forblev ugifte og barnløse og havde deres primære, stærkeste og i nogle tilfælde eneste erfaringer med kærlighed fra forholdet til deres søskende. De tre Brontësøstre, Jane Austen og Louisa May Alcott levede fx lange perioder af deres liv sammen med deres søskende, og i læsningen af deres værker er det tydeligt, at det ikke bare er kærligheden til dem, der bliver skabelonen for deres ægteskabsplots, men at søskendekærligheden overgår alle andre kærlighedsfigurationer (virkelige som imaginære) – herunder både ægteskab og moderskab. Og vigtigt af alt er søsterskab eller broderskab ikke kun noget, man *er*, men noget man *gør*. At *gøre* nogen til en søster eller en bror er derfor udtryk for kærlighed, respekt og gensidig forpligtigelse. Som Caroline siger til Shirley: “I never had a sister – you never had a sister; but it flashes on me at this moment how sisters feel towards each other – affection twined with their life, which no shocks of feeling can uproot” (Brontë 2023, 218). Charlotte Brontë skriver fx selv om sit barndomshjem og sine søskende, som hun imod sin vilje her er på vej til at forlade for at tjene penge som guvernante:

“ I shall find nowhere else in the world – [the] profound, and intense affection which brothers and sisters feel for each other when their minds are cast in the same mould, their ideas drawn from the same source – when they clung to each other from childhood and when family disputes have never sprung up to divide them. (Harman, 141)

Både Alcotts, Anne og Charlotte Brontës kærlighed til hinanden og deres søstre skal vi nu se nærmere på ved at genoverveje den narratologiske forløsning på deres kanoniserede romaner.

Reading against the (marriage) plot

To af de mest internationalt kanoniserede værker fra den victorianske periode er Charlotte Brontës *Jane Eyre* (orig: 1847) og Louisa May Alcotts *Little Women* (orig: 1868), der begge tager afsæt hos to unge kvinder, henholdsvis Jane og tomboyen Josephine (Jo). Til trods for den romantiske “happy end” som begge romaner insisterer på, åbner begge romaner undervejs også for andre måder at opleve kærlighed og danne familie på. *Little Women* udspiller sig under den amerikanske borgerkrig, og March-familiens mandlige overhoved er ved romanens begyndelse rejst i krig. Derfor lever Jo og hendes tre søstre i en kvindelig matrix bestående af deres mor, hinanden og på sidelinjen, deres barnfri tante. En opstilling, som i øvrigt ligner den, vi ser i *Mansfield Park*, hvor faderen også er bortrejst det meste af tiden, og hvor den barnfri enke Mrs. Norris i den periode overtager faderens rolle. Rosenberg og Marcus peger som nævnt på, at 1800-tallets kvindelige netværk sikrede, at kvinder “grew toward womanhood” (Rosenberg, 65), men for tomboyfiguren Jo leder kvindefællesskabet omvendt til modvilje mod, hvad vi i dag ville kalde den heteronormative orden, komedie eller matrice, og hun udtrykker, som Eliots Maggie, ofte stor uvilje mod ægteskabet. Den forældreløse enspænder Jane, som søger et meningsfuldt liv som guvernante og lærerinde, fantaserer i udgangspunktet heller ikke om ægteskab og børn: “I don’t want to marry, and never shall marry” (Brontë 2021, 394).⁷ Jane vil ikke være nogens hustru og længes således ikke mod ægteskabsinstitutionen, men finder det derimod meningsfuldt og helt naturligt at dele den arv, hun netop uventet har modtaget, med sine kusiner og fætre og leve sammen i en selvvalgt familie som kammerater og søskende. “It was a legacy of life, hope and enjoyment” (Brontë 2021, 392), som hun siger til St. John: “And you [...] cannot at all imagine the craving I have for fraternal and sisterly love. I never had a home, I never had brother or sisters; I must and will have them now” (Brontë 2021, 393). Hvis vi læser imod vores narrative (og heteronormative) begær efter romantisk kærlighed, kunne *Jane Eyre* meget vel slutte her ved udgangen af kapitel 33. Den forældreløse unge kvinde, der har tålt den dybeste ensomhed, finder endelig hjem blandt sine søsteragtige sjælevenner. Hvor andre har skubbet hende bort og udsat hende for alverdens pinsler og ydmygelser, møder hun her hos de to unge guvernanter og deres bror absolut forståelse og accept og ikke mindst udblik til en meningsfuld alternativ familieform baseret på respekt og kærlighed. En familieform som Charlotte Brontë jo selv var vokset op i, og som hun så som det ultimative familieideal. De tre Brontë søskende forsøgte desuden at samle penge ind til, at de sammen kunne starte deres egen skole – og derved undgå at leve et prekært liv som nomadiske guvernanter, men også for at undgå ægteskabet (Barker, Harman, 146-147). De victorianske romaner tilfredsstiller typisk begæret efter kernefamilien på overfladen, men ofte er begæret efter at etablere et tilfredsstillende liv uden for kernefamilien en stærk underliggende plotmotor.⁸ Og ofte er det “skolen” som sted og rollen som underviser, der bliver det underliggende “begærsobjekt”. I *Villette*, som er Charlottes sidste roman, lykkedes det faktisk for Lucy at åbne sin egen skole, og ved at bortgifte hendes alter ego Polly til Dr. John og derved på overfladen (og lidt parodisk) hylde deres ægteskabelige lykke, undslipper Lucy og får mulighed for at gøre noget andet med sit liv. Anne Brontës guvernanterroman *Agnes Grey*

(orig: 1847) går nogle af de samme veje, idet Agnes Grey også lykkes med at åbne en skole, her med sin mor og sine søskende. Kort før hun på de sidste sider ender med pludseligt at forenes med manden, hun angiveligt elsker, er hun faktisk *allerede* lykkelig og tilfreds med tilværelsen, og det synes således, hvis vi igen læser *imod* ægteskabsplottet, ikke at være ægteskabet med mr. Weston, der bringer forløsning, men derimod muligheden for at klare sig selv og skabe et godt og nært liv med sine søskende. Her passagen forud for det “tilfældige” møde med mr. Weston, det ligner rigtig meget en *happy end*:

“ I awoke early on the third morning after my return from Ashby Park – the sun was shining through the blind, and I thought how pleasant it would be to pass through the quiet town and take a solitary ramble on the sands while half the world was in bed [...] when I got free of the town, when my foot was on the sands and my face towards the broad, bright bay, no language can describe the effect of the deep, clear azure of the sky and ocean [...]. Refreshed, delighted, invigorated, I walked along, forgetting all my cares, feeling as if I had wings on my feet, and could go at least forty miles without fatigue, and experiencing a sense of exhilaration to which I had been an entire stranger since the days early youth. (Brontë 1990, 206-207)

Men *Jane Eyre* ender jo som bekendt ikke med, at Jane åbner en skole med sin fætter og sine kusiner. St. John forhindrer, at denne alternative forløsning kan indfinde sig, idet han insisterer på, at han kun vil dele sit liv med hende, hvis de gifter sig, rejser til Indien og lever ægteskabeligt sammen som missionærer. Hvis vi her forstår den selvvalgte familie som romanens egentlige kærlighedsprojekt, ødelægger St. John altså med sit uopfindsomme “ægteskabsplot” muligheden for aktualiseringen af den selvvalgte familie, som Jane har investeret sig både økonomisk og følelsesmæssigt i. Han bliver omvendt hjælper, hvis vi læser romanen som en mere klassisk romantisk fortælling. I ingen af fortolkningerne bliver ægteskabsplottet i *Jane Eyre*, som Marcus foreslår, generator for foreningen af venskab og kærlighed. Ifølge historikeren Lee Virginia Chambers-Schiller er det meget typisk, at den victorianske litteratur som i *Jane Eyre* holder flere ofte modstridende døre åbne. Den amerikanske forfatter Catharina Sedgwick muliggør fx i romanen *Married or Single* (orig: 1857) et meningsfuldt singleliv: “it was not a condition to be dreaded, scorned, or pitied, but infinitely preferable to the bankruptcies of married life” (17). Alligevel lader hun som hos fx Alcott og Charlotte Brontë sin heltinde blive gift til slut. På den måde holdes flere muligheder åbne på samme tid. Som Chambers-Schiller understreger:

“ Ultimately, then, the didactic literature of this period presented an ambiguous portrait of marriages as an institution. It contained both a carefully constructed criticism of marriage (with the hope of institutional change) and a recognition of the potential richness of single life (without an unqualified affirmation of singlehood). (Chambers-Schiller, 17)

Eliot gør noget lignende i *The Mill on the Floss*, idet hun lader Maggie forestille sig forskellige slutninger på den bog, hun var ved at læse, men aldrig får gjort færdig: “I read to where Minna is walking with Cleveland, and I could never get to read the

rest. I went on with it in my own head, and I made several endings” (312). Ingen af disse mulige slutninger er dog her lykkelige, ligesom romanen ender med at de to søskende drukner sammen i floden.

Familier uden blod og mænd der mødrer

I vores traditionelle senmoderne forståelse af familien består den af en lille eller større gruppe mennesker, der er knyttet sammen af *blod*, men i den victorianske litteratur er blodets bånd mindre vigtigt. Slægtskab handler her ofte mere om *at gøre* familie, *at gøre* forældreskabet. Dette er Alcotts forfatterskab et godt eksempel på. Jo fra *Little Women* ender jo som bekendt med at blive gift og få børn. Men Alcotts intention var faktisk: “to make Josephine the perpetual spinster due to her feminist views, but rather ironically, she ended up marrying her off to keep her readership happy” (Alcott, 2013, s. vii).

Med *Little Men*, som er opfølgeren til *Little Women* (og *Good Wives*), råder Alcott dog på mange måder bod på, at hun i slutningen af *Good Wives* indskrives Jo i den borgerlige familiematrix, idet hun her samtidig åbner og udvider den lille biologiske familie. Og i *Little Men* bliver skolen igen afsættet for andre måder at gøre familien. Jo har nemlig åbnet en kostskole for drenge sammen med sin mand, en kostskole som både huser forældreløse drenge og drenge, som af forskellige årsager ikke kan få undervisning og opdragelse hjemme. Senere kommer der også piger til. Disse børn lever sammen med Jos biologiske børn, og hun skelner ikke imellem dem. Som Jo siger til den hjemløse dreng Nat, der ankommer ved romanens begyndelse: “my son [...] my child, you have got a father and a mother now, and this is home” (Alcott, 2018, 14-15). Jos skole er altså ikke en traditionel skole, men snarere en slags udvidet familieform – et *odd* eller queer netværk, selv kalder hun skolen: “an odd school” (Alcott, 28). Nat tænker selv, at skolen “seemed more like a great family than a school” (Alcott 2018, 46). Skolen er samtidig beboet af mange dyr, som børnene forventes at tage vare på. I den victorianske periode bliver kæledyret (ofte hunden) forstået som den lim, der binder middelklassens kernefamilieværdier sammen. Hvis dyr (og særligt katte) derimod optræder hos enlige, bliver de omvendt et symbol på “social failure and deviant sexuality” (Flegel, 11). Denne betydningsforskel lever stadig i bedste velgående, idet kernefamiliens husdyr altid tænkes som en *tilføjelse* til familien, hvorimod husdyr hos enlige eller barnløse par bliver forstået som en *erstatning* for børn. Når Alcott harmonisk lader mangfoldige dyrearter som fx skildpadder, duer, marsvin, æsler, katte og hunde binde den udvidede familie sammen, forsøger hun altså, med dyrene som bindeled, at legitimere andre familieformer end kernefamilien. Selvom børnebogen *Little Men* på mange måder minder om samtidslitteraturens pågående forhandlinger af, hvad en familie kan bestå af (tænk fx på Renée Toft Simonsen: *Børnene fra sølvgade* 2019), er *Little Men* også en roman, der i et nutidigt perspektiv praktiserer nogle ret forældede moraler og kønsroller, som måske får os til at overse eller afvise romanens potentialer. Vi møder fx en meget heteronormativ skoling af drenge og piger, eksempelvis i en scene hvor den seksårige pige Daisy, der er blevet træt af sit legetøj, får foræret et minikøkken, som hun kan øve sig ved. En leg, som ifølge Jo er “a useful

play” (Alcott, 80), og som drenge ikke vil eller forventes at være interesseret i. Som hun fortæller den lille pige: “If little men are like big ones, good cooking will touch their hearts and soothe their tempers delightfully” (Alcott, 90). Denne og andre kønsnormative lektier kan nemt i en samtidig kontekst få os til at affeje bogen som gammeldags og utidssvarende (måske endda skadelig). Det samme kan måske siges om romanens insisteren på, at kvinder instinktivt er moderlige.⁹ Det for os måske mere vovede budskab om vigtigheden af udvidede ikke-blodbestemte slægtskaber forsvinder således nemt i posen. Det betyder imidlertid ikke, at vi bør udelukke værker fra den victorianske periode. I *Out of Context* agiterer Michaela Bronstein netop for, at vi som læsere af litteraturhistorien bør være i stand til at læse hen over det, vi ikke kan bruge (eller lægge det tilbage i posen), og omvendt fremhæve det, der giver mening for os. Det gør hun med en reference til Toni Morrison “whose long history of grappling with and repurposing Faulkner is well known”. I 1994 blev Morrison spurgt hvordan:

“ she as a young reader had responded to “racial stereotypes in the classics of American literature”. She said simply, “I skipped that part. Read over it [...]”. To make these novels her own, for a time, she had not to restore the ugly context their stereotypes point to, but to erase them. And she had to rewrite them, to take from them what she loved and skip what she rejected. (Bronstein, 8)

Jeg vælger her at lægge de strikse kønsnormer tilbage i Alcotts pose og huske på, at Alcott i *Little Women* samtidig gjorde tomboyfiguren til et kulturelt og acceptabelt fænomen (Abate), samt at hun i *Little Men* også arbejdede på at gøre moderskabet til en praksis og ikke en essentialistisk kønnet norm. Jo er nemlig langt mere optaget af at praktisere moderskabet, at *mødre børn* (i pluralis) eller “to give motherly care” (Alcott, 13), end hun er optaget af det biologiske bånd mellem mor og barn. For det andet er Mr Bhaer (Jos mand) mindst lige så moderlig og tilstedeværende i sin omsorg som Jo. Som fortælleren siger om Mr Bhaer: “Mr Bhaer, who had room in his fatherly heart for all the naughty neglected children in the world” (Alcott, 126). På den måde inkluderer Alcott mænd i den forestillede kvindelige omsorgsverden. Det samme gør George Eliot både i *Mill on the Floss* og *Silas Marner*. I *Mill on the Floss* bliver Tom fx sat til at være barnepige hos familien Sterling. Noget han viser sig at være god til og holder meget af. Den alvidende fortæller letter her læserens forargelse ved at kommentere følgende: “If anyone considers this unfair and even oppressive towards Tom, I beg him to consider that there are feminine virtues which are with difficulty combined, even if they are not incompatible” (143). I *Silas Marner* går Eliot med sin fortælling om den fattige udstødte væver og eneboer Silas endnu mere radikalt til værks, idet den store kærlighedsfortælling her ikke er centreret om en romantisk forløsning mellem en mand og en kvinde, ej heller mellem to søskende. Tværtimod er romanen noget så ‘oprørende’ som en fortælling om en stor og forløsende kærlighed mellem en mand og en forældreløs pige. I hendes samtid, hvor udvidede familier var væsentligt mere normale og (socialt) nødvendige end i dag, og hvor kernefamilier var mindre lukkede om sig selv, var det nok hendes forsøg på at dekonstruere kernestrukturerne i de victorianske kønsroller, der var oprørende, herunder hendes skildring af en mand, der helligede sig omsorg og opdragelse og

derved blev forløst fra sin pengebegærlighed. Som den alvidende fortæller udtrykker det: “As the child’s mind was growing into knowledge, his mind was growing into memory: as her life unfolded, his soul, long stupefied in a cold narrow prison, was unfolding too, and trembling gradually into full consciousness” (Eliot, 106). Fra vores sted i historien, hvor faderskabet også i stigende grad bliver forbundet med omsorg og selvudvikling, er det mest radikale måske snarere Eliots forsøg på at legitimere selvvalgte familier og derved udvide kernefamiliens radius til at inkludere og forbinde fx barnfri mænd og kvinder og børn, vi ikke biologisk er forbundet med.

Udgang eller make kin not babies

I denne artikel har jeg forsøgt mig med en strategisk presentistisk læsning af et udvalg af den victorianske kanon. Formålene med at bedrive presentistisk forskning kan som nævnt i indledningen være mange, men en af de mest dominerede motiver i dag er at undersøge, hvordan den ældre litteratur, hvis den trækkes ud af sin periodeboks, kan hjælpe os med at begribe, belyse og håndtere aktuelle problemstillinger. Mange “øko-presentister” er fx særskilt optaget af det lange 1800-tal, fordi de her ved udspringet for det industrielle samfund søger efter mulige forestillinger om og erfaringer af mere bæredygtige livsformer – eller andre veje vi *kunne* være gået. I denne artikel har jeg haft et lignede ærinde i baghovedet, idet jeg blandt andet med tanke på (særligt) Vestens stigende pronatarisme kombineret med den globale befolkningstilvækst finder det presserende at tydeliggøre, at kernefamilien, og ideen om at kvinder kun kan finde positiv identitet i moderskabet, faktisk er en nyere opfindelse, og at litteraturhistoriens kvinder uden børn kan inspirere os og lære os noget om andre og mere bæredygtige måder at erfare kærlighed og leve sammen på. Samt at fravalg af børn også kan være et positivt tilvalg af andre slægtskabsformer. Måske kan vi med de victorianske forfattere og med Donna Haraways velkendte bøn om at skabe slægtskab fremfor at føde babyer (Haraway) i baghovedet fokusere lige så meget på *at gøre* slægtskabet og derved tage vare på hinanden i mere udvidet forstand. Pierre Charbonnier argumenterer i *Frihed og Overflod – økologiens politiske idehistorie* (2024) for at samtidsøkologiens idehistoriske diskurser har svært ved for alvor at slå bredt igennem, fordi de argumenterer indenfor en frihedsbegrænsende diskurs, fremfor en diskurs der identificerer økologi og bæredygtighed som et udtryk for tilvalg og frihed. Han henviser til, at nutidens diskurser og imperativer må “genopfinde friheden i klimakrisens tidsalder” (Charbonnier, 33). Denne artikel har givet et eksempel på, hvordan den victorianske barnfri kvinde som temporal drag netop åbner for denne logik af *frihed til* et andet (og set med vores øjne) mere bæredygtigt liv. Hvis vi kun læser de victorianske romaner som vi plejer, for at få forløst vores begær efter romantisk forløsning, går vi simpelthen glip af dette perspektiv. Hvis vi også læser dem som store rummelige poser “fuld af begyndelser uden slutninger” (Le Guin, 10), så opdager vi måske det mangfoldige og ret queer potentiale, som romanerne også leverer. Vi finder måske også ud af, at vores tid ligner den victorianske periode, fordi så mange ting lige nu er i skred, ikke mindst vores forestillinger og fantasier om, hvordan vi gør vores køn, hvordan vi elsker samt ikke mindst tiltagende overvejelser over, hvorvidt det biologiske foræl-

dreskab er den eneste mulighed for at opleve forbundethed og kærlighed. Det er i spørgsmål som disse, at de mange barnfri victorianere fx har noget at byde på, fordi deres værker potentielt åbner vores øjne for lidt andre måder at elske på og helt andre måder at tænke og praktisere familie og venskab. Det at læse baglæns, eller rejse tilbage til fremtiden, giver os altså potentielt mulighed for at “reincarnate the lost, nondominant past in the present and to pass it on with a difference” (Freeman, 71).

Noter

- 1 Hos fx Suzanne Brøgger (1973) og Christian Kampmann (1975).
- 2 Jeg anvender i artiklen ofte betegnelsen “barnfri” om kvinder, der af den ene eller den anden årsag ikke har fået børn. Jeg fravælger altså bevidst betegnelsen “barnløs”, idet denne betegnelse henviser til et liv, der er begrænset eller “mangler noget”. Det betyder ikke, at flere af de omtalte kvinder ikke kan være ufrivilligt barnfrie. Frivilligt eller ufrivilligt – her fokuserer jeg på, hvilke muligheder og friheder dette livsvalg eller denne livsomstændighed også har genereret. “The term “childfree” was coined in 1972 in the United States by the National Organization for Non-Parents [...]” (Cummins, 6).
- 3 Froide beskæftiger sig her med ugifte kvinder i det tidlige moderne England, men både Bridget Hill og Chiller peger på lignende tendenser i 1800-tallet.
- 4 Det er vanskeligt at sige ret meget om, hvorvidt de drømte om at få børn, fordi det ikke var noget, de direkte skrev om, hverken i deres romaner eller i deres brevudvekslinger. De fleste biografister interesserer sig heller ikke noget videre for dette spørgsmål. Man må dog antage, at ægteskab og moderskab i 1800-tallet er så tæt forbundne, at et fravalg af det ene (ægteskab) logisk fører til et fravalg af det andet. Claire Harman skriver fx om de tre Brontë-søstre at: “None of them seems to have expected or wanted to marry out of the dilemma [manglen på penge]; indeed marriage seems to have been almost literally the last thing on the Brontë sisters’ minds. Spiritual communion, yes; love, sex, the sublime, yes; but the conventional female fate of marriage and motherhood does not appear either to have troubled or allured them much” (96).
- 5 I citatet fremhæves “blod” som en afgørende faktor for forbundethed, men mange andre steder bliver søskendskab og slægtskab mere beskrevet som en praksis end en essens. Det gælder også for Jane Austen.
- 6 Lucy Snowe (*Villette*) har på det eksplicitte plan hverken en tilknytning til sin bror eller sin far, men hvis vi i tråd med Gilbert & Gubar’s kanoniserede læsning af romanen forstår figuren Polly som en spejlingsfigur for Lucy selv, bliver de faderlige og broderlige tilknytninger synlige (Gilbert & Gubar, orig: 1979).
- 7 Victoriatidens barnfrie og ugifte kvindelige forfattere skrev, ligesom de fleste andre forfattere, om det, de vidste noget om. Og da mange af disse kvinder i lange perioder af deres liv levede af den ringe indtægt, de kunne få som guvernanter, udspiller mange af tidens romaner sig i denne setting.
- 8 Og ofte indikeres det i øvrigt, at de udvalgte mandlige kærlighedsobjekter er ret tvivlsomme typer, og at ægteskabet derfor slet ikke kan forstås som den gode slutning. Det gælder i særdeleshed relationen mellem Polly og Mr John (*Villette*) og Helen Graham og Gilbert Markham (*The Tenant of Wildfeld Hall*).
- 9 “[B]ut mothers’ eyes are quick, and motherly hearts instinctively devine who love their babies” (Alcott, 104-105).

Litteraturliste

- Abate, Michelle Ann (2008): *Tomboys – A Literary and Cultural History*, Philadelphia: Temple University Press.
- Alcott, Louisa May (2013 [1868]): *Little Women*, London: Harper Press.
- Alcott, Louisa May (2018 [1871]): *Little Men*, Boston: Little Brown Book Group.
- Austen, Jane (2011 [1817]): *Persuasion*, London: Penguin Classics Hardcover.
- Austen, Jane (1997 [1814]): *Mansfield Park*, Köln: Könemann Verlagsgesellschaft.
- Barker, Juliet (2010): *The Brontës*, London: Abacus.
- Bronstein, Michaela (2018): *Out of Context. The Uses of Modernist Fiction*, New York: Oxford University Press.
- Brontë, Charlotte (2021): *Jane Eyre*, London: William Collins.
- Brontë, Anne (1990 [1847]): *Agnes Grey*, London: Virago Press.
- Brontë, Anne (2022 [1848]): *The Tenant of Wildfell Hall*, Hertfordshire: Wordsworth Classics.
- Brontë, Charlotte (2023 [1849]): *Shirley*, London: Arcturus Publishing Limited.
- Brontë, Emily (2019 [1847]): *Wuthering Heights*, London: Penguin Classics.
- Brontë, Charlotte (2016 [1853]): *Villette*, London: Penguin Books Ltd.
- Brooks, Peter (1992): *Reading for the Plot - Design and Intention in Narrative*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Brøgger, Suzanne (2019 [1973]): *Fri os fra kærligheden*, København: Gyldendal.
- Chambers-Schiller, Lee Virginia (1984): *Liberty a Better Husband. Single Women in America: The Generation of 1780-1840*, New Haven and London: Yale University Press.
- Charbonnier, Pierre (2024): *Frihed og overflod – økologiens politiske idehistorie*. Orig: *Abondance et liberté: Une histoire environnementale des idées politiques* (2020), København: Hans Reitzels Forlag.
- Coombs, David Sweeney og Danielle Coriale: "Introduction", i *Victorian Studies* 59.1 (Autumn 2016), Indiana University Press, s. 87-89.
- Cummins, Helene A. (2021): "The WINKS: Unravelling the Meaning of (M)Otherhood through a Sociological Lens", i Helene A. Cummins, Julie Anne Rodgers og Hudith Dunkelberger Wouk (red.): *The Truth about (M)Otherhood. Choosing to be Childfree*, Ontario: Demeter Press.
- Eliot, George (2022): *The Mill on the Fluss*, London: Alma Books.
- Eliot, George (2021): *Silas Marner*, London: Alma Books.
- Ernst, Linea Maja (2024): *Kun til navlen*, København: Lindhart og Ringhof.
- Federici, Silvia (2023): *Caliban og heksen*, København: Informations forlag.
- Felski, Rita (2015): *The Limits of Critique*, Chicago: University of Chicago Press.
- Flegel, Monica (2019): *Pets and Domesticity in Victorian Literature and Culture – Animality, Queer Relations, and the Victorian Family*, London: Routledge.
- Freeman, Elizabeth (2010): *Time Binds. Queer Temporalities, Queer Histories*, London: Duke University Press.
- Froide, Amy M. (2005): *Never Married. Singlewomen in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, Anthony (2003): *Intimitetens forandring – Seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund*, København: Hans Reitzels forlag.
- Gilbert, Sandra M. & Susan Gubar (2020 [1979]): *The Mad Woman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New Haven: Yale University Press.
- Haraway, J. Donna (2016): *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*, Durham: Duke University Press.

- Halberstam, Jack (2011): *The Queer Art of Failure*, Durham: Duke University Press.
- Harman, Claire (2017): *Charlotte Brontë. A Fiery Heart*, New York: Vintage Books.
- Heffington, Peggy O'Donnell (2023): *Without Children – The Long History of Not Being a Mother*, Chicago: Seal Press.
- Hughes, Kathryn (2010): "Rereading: George Eliot's Mill on the Floss", i *The Guardian* (27. marts 2010).
- Illouz, Eva (2013): *Why Love Hurts – A Sociological Explanation*, Cambridge: Polity Press.
- Hill, Bridget (2001): *Women Alone. Spinsters in England 1660-1850*, New Haven and London: Yale University Press.
- Kampmann, Christian (1980 [1975]): *Andre måder*, København: Gyldendal.
- Le Guin, Ursula K. (2022): *The Carrier Bag Theory of Fiction*, London: Ignota Books.
- Marcus, Sharon (2007): *Between Women. Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*, Princeton og Oxford: Princeton University Press.
- Moran, Maureen (2006): *Victorian Literature and Culture*, London: Bloomsbury.
- O'Toole, Tess (2003): "Siblings and Suitors in the Narrative Architecture of The Tenant of Wildfell Hall", i Patricia Ingham (red.): *The Brontës*, London: Routledge.
- Plambeck, Dy (2024): *Mod midnatssolen*, København: Gyldendal.
- Regis K. Amber & Deborah Wynne (2017): *Charlotte Brontë. Legacies and afterlives*, Manchester: Manchester University Press.
- Rodgers, Julie Anne (2021): "Contextualizing the Choice to Be Childfree", i Helene A. Cummins, Julie Anne Rodgers & Judith Dunkelberger Wouk (red.): *The Truth about (M)Otherhood. Choosing to be Childfree*, Ontario: Demeter Press.
- Rosenberg, Carroll Smith (1985): *Disorderly Conduct. Visions of Gender in Victorian America*, New York: Oxford University Press.
- Schwartz, Camilla (2024): "Shallow Narcissist or Sad Spinster? Childless Female Figures in Contemporary Popular Film and Television" i *Journal of the Austrian Association for American Studies* 5.1, s. 19-37.
- Verhaughe, Paul (2011): *Love in a Time of Loneliness: Three Essays on Drive and Desire*, London: Routledge.
- Zetterberg-Nielsen, Henrik (2022): "Winter is coming – eller endelig queer", i *Passage* 37.88, s. 9-31.